

Zaanstreek-Waterland

Verdriet en Rouw Protocol voor kindercentra Regio Zaanstreek-Waterland

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Advies	3
3. Het thema dood op het kindercentra	3
4. Een ernstig ziek kind	3
5. Het bericht	4
6. Crisisteam	4
7. Stappenplan	5
8. Adressen	10
9. Literatuurlijst	11
Bijlage 1 Rouwtaken	12
Bijlage 2 Rouw bij kinderen	14
Bijlage 3 Rouw per leeftijd	15
Bijlage 4 Tips voor het omgaan met rouwende kinderen	16
Bijlage 5 Rouw in diverse culturen	17
Bijlage 6 Voorbeeldbrief aan ouders bij overlijden van een kind	19

1. Inleiding

Kinderen, pedagogisch medewerkers, de houder van het kindercentrum, administratief en huishoudelijk personeel van een kindercentrum vormen met elkaar een gemeenschap. Als iemand uit die gemeenschap een ernstige ongeneeslijke ziekte krijgt of overlijdt, dan kan dat de hele gemeenschap raken. Dit protocol, bestemd voor pedagogisch medewerkers en directies, brengt punten onder de aandacht die in een dergelijke situatie van belang zijn en bevat suggesties en aanbevelingen.

Afhankelijk van de persoon die overleden is en de plaats die hij/zij innam in de groep kan het gehele protocol worden gevolgd of delen daarvan. De rol van de kinderen is natuurlijk afhankelijk van hun leeftijd. Vanwege de leesbaarheid wordt dit er niet steeds bij vermeld.

Dit protocol kan geheel of gedeeltelijk ook gevolgd worden, wanneer een ouder of verzorger van één van de kinderen een ernstige ongeneeslijke ziekte krijgt of overleden is.

2. Advies

In de praktijk zal het vrij zelden voorkomen dat een kind of pedagogisch medewerker of iemand anders uit de groep overlijdt. Dat betekent dat kindercentra niet gemakkelijk een 'routine' opbouwen in het omgaan met dergelijke situaties. In een dergelijke emotionele en verwarrende periode moet het kindercentrum tactvol, snel en weloverwogen reageren. Het team Jeugdgezondheidszorg van de GGD Zaanstreek-Waterland kan in een dergelijke situatie benaderd worden voor advies.

3. Het thema dood op het kindercentrum

Als je op een kindercentrum met verdriet en rouw te maken krijgt, dan moet je het doen met de basis die er al is. Daarom is het van belang om het thema verdriet en rouw niet uit de weg te gaan, ook als er niks ernstigs aan de hand is. Het is belangrijk dat het onderwerpen zijn waar vrij over kan worden gesproken, net als over andere zaken.

Aanleiding voor een gesprek in de groep kan datgene zijn wat zich voordoet, zoals de dood van de poes of een dood vogeltje dat buiten ligt of het overlijden van de oma van één van de kinderen. Het is van belang dat pedagogisch medewerkers weten wat kinderen voor ideeën kunnen hebben over de dood. Dat verschilt per leeftijdscategorie.

In de literatuur kan veel informatie worden gevonden over hoe een pedagogisch medewerker het thema dood in het algemeen in de groep aan de orde kan stellen.

4. Een ernstig ziek kind

Behalve met een onverwacht overlijden, kan het kindercentrum ook het bericht ontvangen dat een kind ernstig (ongeneeslijk) ziek is.

Laat zolang dat kan het kind binnen de groep zo normaal mogelijk meedoen. Geen eisen meer stellen, omdat dat 'zielig' zou zijn, betekent tegelijkertijd het kind 'opgeven'. Ook als het kind niet meer op de groep kan komen, blijft het contact met het kindercentrum belangrijk. Veel kinderen willen gewoon naar het kindercentrum blijven komen.

De ouders van het betreffende kind kunnen aangeven wat wenselijk en mogelijk is. Welke informatie wordt verstrekt aan de andere ouders en eventueel de kinderen, welke juist niet, waar moet rekening mee worden gehouden, enz.

Een goed contact met ouders zal bij de leiding bijdragen aan het vertrouwen in eigen kracht en intuïtie om ook in zeer moeilijke omstandigheden de juiste weg te bewandelen.

5. Het bericht

Ieder situatie bij een overlijden is weer anders.

De doodsoorzaak kan zeer uiteenlopend zijn: ziekte, wiegendood, een ongeval of gezinsmoord. Het moment en de plaats van overlijden eveneens: het kan overdag thuis gebeuren, op de groep, 's avonds, 's nachts, in het weekend of in de vakantie.

Het overlijdensbericht kan ook op diverse manieren binnenkomen, bijvoorbeeld:

- via het mondelinge circuit;
- telefonisch;
- per post/email/twitter of via een advertentie in de krant;
- officiële melding door ouders of huisarts aan directie of administratie.

Het bericht moet zo spoedig mogelijk (ook 's avonds, in het weekend of in de vakantie) worden doorgegeven aan:

- de manager; (bij diens afwezigheid aan een (vooraf aan te wijzen) vervanger), die het bericht eerst verifieert;
- de pedagogisch medewerker(s) van de betrokken groep;
- een vertegenwoordiger van de oudercommissie/-raad of de contactouder van de groep.

Degene die het bericht ontvangt, gaat bij de melder na of de manager al door hem of haar op de hoogte is gesteld. Als dit niet gebeurt is, doet de ontvanger van het bericht dit alsnog.

Wanneer het overlijden op de locatie plaatsvindt, is het vanzelfsprekend dat de ouders/familie direct worden geïnformeerd. Bij voorkeur door de houder van het kindercentrum. Wanneer ouders/partners niet direct bereikbaar zijn, kan hulp van de politie worden ingeroepen om hen op te sporen. Omdat het dan meestal gaat om een onverwacht overlijden, moet eerst door de arts c.q. schouwarts worden nagegaan of het een natuurlijke dood betreft. Zeker als het een kind betreft kan de locatie een tijdje mogelijk 'plaats delict' worden tot het onderzoek heeft plaatsgevonden of tot is vastgesteld dat het om een natuurlijke dood gaat. Dit is voorschrift maar kan tot extra traumatisering leiden zowel bij de pedagogisch medewerkers als de kinderen. Het is nuttig om vanaf het begin Slachtofferhulp in te schakelen.

6. Crisisteam

Om alles goed en gecoördineerd te laten verlopen, wordt een crisisteam samengesteld. Ons advies is dat de functie van de deelnemers staat omschreven in plaats van namen, dit in verband met wisselingen.

Het team bestaat bijvoorbeeld uit:

- de houder van het kindercentra of diens vervanger;
- de groepspedagogisch medewerker;
- zo mogelijk een vertegenwoordiger van de oudercommissie/raad.

Het kan van belang zijn dat iemand die wat meer afstand heeft de coördinatie op zich neemt. Bij een kindercentra dat onderdeel is van een grotere organisatie kan dat iemand van het hoofdkantoor zijn. Ook kan een professional van de GGD worden ingeschakeld.

Dit crisisteam komt bij elkaar en zorgt ervoor de komende dagen voor onderling beraad bereikbaar te zijn. Vervolgens wordt een taakverdeling gemaakt. Het team spreekt af wie de eindverantwoordelijkheid heeft en welke volmachten er gegeven moeten worden ten aanzien van roosterwijzigingen, opvang van kinderen en contact met de familie van de overledene. Van het crisisteam wordt een professionele opstelling verwacht. Daarom is het belangrijk om stil te staan bij de eigen gevoelens en gedachten tegenover de dood en de eigen betrokkenheid bij de overledene. Mogelijk zijn de eigen gevoelens en/of betrokkenheid zo groot, dat het deelname aan het crisisteam in de weg staat.

Het is van groot belang om los van een dergelijke emotionele gebeurtenis als team al eens met elkaar van gedachten te wisselen over de thema's "ongeneeslijke ziekte of dood", eventueel met ondersteuning van een deskundige (bv een pedagogisch adviseur van de GGD).

Daarin moet plaats zijn voor de eigen emoties met betrekking tot dit onderwerp, ervaringen daarmee en hoe je ermee kunt/zult omgaan. Stel als organisatie van tevoren beleid hierover vast.

Om er voor te zorgen dat de groep zo weinig mogelijk hulp van buitenaf nodig heeft, moeten pedagogisch medewerkers goed voorbereid zijn. Hiervoor zijn een aantal mogelijkheden:

- Leeskoffertje: Leven en omgaan met de dood. Hierin zitten een aantal voorleesboekjes voor in de (oudere) groep(en). Het koffertje is gratis te leen bij GGD Zaanstreek-Waterland.
- De aanschaf van achtergrondinformatie (zie literatuurlijst).

7. Stappenplan

Stap 1: Duidelijkheid zien te krijgen

Wanneer u een bericht van overlijden ontvangt van een kind of medewerker van het kindercentrum, is het belangrijk om een compleet en duidelijk beeld te krijgen. Je zoekt antwoord op de volgende vragen:

- klopt het bericht?
- wie is er overleden?
- wat is er precies gebeurd?
- waar, wanneer en hoe is het gebeurd?
- zijn de ouders/familie al op de hoogte?
- zijn er broers/zussen op het kindercentrum of basisschool? In welke groep?
- indien het overlijden op de locatie plaatsvond: zijn de betreffende instanties benaderd in verband met het onderzoek (tot nader order mag er niemand weg van het personeel).

Later komen meer vragen waarop antwoord moet komen. Nog dezelfde dag wordt, hoe moeilijk ook, contact opgenomen met het gezin/de familie. Vraag eerst telefonisch of het gelegen komt dat u op bezoek komt. Mogelijk ben je pas later welkom omdat de eerste dag veel geregeld moet worden. In dit eerste bezoek gaat het vooral om een uitwisseling van ervaringen en gevoelens. Luisteren is dan belangrijker dan praten. Het is belangrijk om niet alleen contact te hebben met en oog te hebben voor de "grote" mensen maar ook voor de kinderen in het gezin. Maak bij vertrek een volgende afspraak om over allerlei praktische zaken te praten.

In een tweede gesprek kunnen meer praktische zaken aan bod komen zoals:

- wanneer en waar is de begrafenis of crematie?
- stelt de familie prijs op aanwezigheid van (eventueel een afvaardiging van) kinderen/groepsleiders?
- welke informatie over de doodsoorzaken mag van de familie bekend gemaakt worden?
- welke andere wensen heeft de familie?

Stap 2: Het informeren van pedagogisch medewerkers en andere betrokkenen

Informeert collega's en alle andere betrokkenen zo snel mogelijk na ontvangst van het bericht. Het is goed om elkaar als team even te spreken. Dit geeft ruimte om vragen te stellen, de eigen emoties een plaats te geven en om gezamenlijk een plan van aanpak op te stellen. De houder van het kindercentrum moet geïnformeerd worden en van verdere ontwikkelingen op de hoogte gehouden worden.

Informeert de ouders van de getroffen groep (of groepen) persoonlijk. Liefst gebeurt dit apart van de kinderen omdat deze erg kunnen schrikken van de reactie van ouders. Zelfs baby's kunnen hier op reageren. Besluit hoe de ouders van de kinderen uit andere groepen geïnformeerd worden en welke ouders. Dat kan per brief (zie bijlage), zowel per post als via de mail. Via de mail vraagt extra aandacht. Denk bijvoorbeeld goed na over de tekst in de onderwerp-regel en geef in de mail een korte inleiding op de inhoud van de brief die als bijlage wordt toegevoegd. Per sms kunt u ouders eventueel attent maken op de mail zodat ze hun ingekomen berichten ook lezen.

Eenduidige informatie is erg belangrijk zodat er geen verschillende verhalen de wereld in worden gestuurd. Als er nog geen volledige duidelijkheid is, geef dan de informatie die wel aanwezig is en laat weten dat de rest van de informatie zo spoedig mogelijk volgt. Dat voorkomt dat er geruchten op gang komen en speculaties plaatsvinden. Die scheppen verwarring en zijn vaak pijnlijk voor de betrokken familie.

U kunt met ouders afspreken dat nieuwe informatie op de website komt, eventueel in een afgeschermd deel. Wanneer het om een tragische gebeurtenis gaat, benoemt het management één persoon door het management benoemd als contactpersoon voor de pers. Dat geldt ook voor het contact met politie en justitie.

Wanneer de melding in de vakantie of aan het begin van het weekend binnenkomt, zorg er dan voor dat de eigen groep onmiddellijk en persoonlijk wordt geïnformeerd door pedagogisch medewerkers of houder van het kindercentra. Dat geldt ook voor informatie aan het personeel. Het heeft geen zin iemand niet in te lichten om de vakantie niet te 'bederven'. Ze kunnen het beter rechtsreeks horen dan via de sociale media, twitter of sms. Vergeet niet na te gaan wie nog meer contact heeft met het gezin en dus ook geïnformeerd moet worden zoals scholen/kindercentra, waar broers/zussen zitten, de administratie, de ouderraad, de jeugdverpleegkundige, de chauffeur van het busje (bij een medisch kindercentra).

Bekijk van tevoren of er die eerste dag bijzondere dingen in de getroffen groep gepland zijn, zoals een verjaardag van een kind of een kind dat voor het eerst komt. Een nieuw kindje op de groep kan beter worden afgebeeld. Leuke dingen zoals een verjaardag, kunnen vaak gewoon doorgaan. Kinderen begrijpen namelijk niet waarom er én verdriet is om (naam) en dat het feest ook nog niet doorgaat, dat is twee keer pech. Probeer vanuit de kinderen te redeneren.

Stap 3: Aangepaste activiteiten

Ga samen na of de activiteiten voor de komende dagen moeten worden aangepast. Dit kan het beste per activiteit worden bekeken, want het is voor de kinderen meestal beter de geplande dingen gewoon door te laten gaan, zeker als ze zich er al op hadden verheugd.

Besluit of het nodig of wenselijk is dat de activiteiten voor het hele kindercentra worden gewijzigd of alleen voor de betreffende groep(en). Zeg geplande uitjes of verjaardagen van pedagogisch medewerkers in de komende week zo nodig af of stel ze uit. Als kinderen er echter al op rekenen is het meestal beter ze door te laten gaan. Dit vraagt soms wel om uitleg aan de getroffen familie.

Stap 4: Het verwerkingsproces en het afscheid

Eerste dag

De pedagogisch medewerker vangt, eventueel samen met de manager, de getroffen groep op, nadat de **ouders** zijn geïnformeerd. Bied de ouders in een aparte ruimte de gelegenheid om samen verder te praten over het gebeurde. Zorg voor voldoende koffie en thee. De pedagogisch medewerker geeft de ouders zoveel mogelijk **informatie** (zie stap 1). Na de eerste schrik en ontreddeering zullen er vragen loskomen. Het is belangrijk daar zo open en eerlijk mogelijk op te antwoorden 'Ik weet het (nog) niet' kan ook eerlijk zijn.

In de groep wordt aan de kinderen in heldere bewoordingen verteld wat er is gebeurd. Draai er niet omheen en gebruik woorden die kinderen begrijpen zoals: 'Ik moet jullie iets vertellen wat niet zo leuk is. [Naam] is dood. Weten jullie wat dat is, dood?' Als er vragen van kinderen komen, ga je daarop in. Je kunt op de eerste dag een boekje voorlezen, zoals *Oma Pluis* of *Kikker en het vogeltje*.

De aandachtspanne van kinderen is kort, dus stem goed op hen af. Vaak willen ze al snel weer de gewone dingen gaan doen. Laat ze in het normale ritme komen, kinderen zijn erbij gebaat als alles zoveel mogelijk hetzelfde blijft en voorspelbaar is. Voorkom dat emoties van volwassenen op de kinderen worden overgedragen. Geef kinderen de kans om op hun eigen manier emoties te uiten. Dat kan zich ook uiten in hangerigheid of lastig gedrag. Neem ze dan even bij je en geef duiding aan het gedrag: 'Jij bent ook verdrietig/boos dat [naam] dood is, hè? Juf heeft soms ook een traan, dan zijn we samen even verdrietig'.

Als er kinderen afwezig zijn omdat ze ziek zijn of op die dag niet op de groep zijn, zorg er dan voor dat ook hun ouders zo spoedig mogelijk persoonlijk geïnformeerd worden. Maak een gedenkhoekje met een foto en leg er een mooi boekje bij waarin ouders en pedagogisch medewerkers iets kunnen schrijven voor de ouders van de kind/de familie.

Tweede en derde dag

Zorg dat alles zoveel mogelijk hetzelfde verloopt als normaal, herstel de normale orde.

Ga wel in op vragen van kinderen, of houd een kort kringgesprek waarin je tijd neemt om erover te praten, geef kinderen ruimte om het uit te spelen of vraag of ze iets willen tekenen of maken. Blijf goed op hen afstemmen en maak onderscheid tussen je eigen emoties en die van de kinderen. De pedagogisch medewerkers kunnen deze dagen de emoties van de dag ervoor delen met elkaar en gezamenlijk plannen uitwerken voor een herdenkingsbijeenkomst of de begrafenis/crematie. Dit gebeurt buiten de groep. Voor de meeste peuters is het de eerste keer dat zij zoiets meemaken. Als je vertelt over de uitvaart, doe dat dan zo concreet mogelijk. Je kunt hierbij gebruik maken van lego, speelgoed, een schoendoos met een knuffel erin, een kinderboekje zoals *Merijntje Muis* of ervaringen van kinderen die het al ooit hebben meegemaakt. De kinderen mogen tekeningen maken die ze bij het gedenkhoekje kunnen leggen. Voorbeeld tekeningen staan in het kleurboek *Bo de Beer neemt afscheid* (te bestellen via uitgeverij: In de Wolken). Vaak komt ook de vraag of kinderen afscheid moeten nemen. Die vraag is niet zo eenvoudig te beantwoorden.

Eerste vuistregel is dat je kinderen niet moet belasten als het niet nodig is. Tegelijk moet je onderscheid maken tussen je eigen gevoel hierover en de behoefte van kinderen. Beslis ook niet voor de hele groep maar bekijk het per kind en laat de ouder beslissen.

Hierbij kun je het volgende laten meewegen:

- leeftijd van het kind;
- het contact dat het kind had met de overledene (een pedagogisch medewerker aan wie hij/zij erg gehecht was, een kindje dat altijd op dezelfde dagdelen aanwezig was en met wie hij/zij veel contact had);
- gaat het kind de overledenen missen en ernaar vragen;
- stelt de familie van de overledene rouwbezoek van peuters op prijs;
- zijn de ouders van het betreffende kind akkoord.

Dan is er nog de keuze of pedagogisch medewerkers de kinderen begeleiden of dat de ouders dit doen.

Tweede vuistregel is dat het bezoek in het belang van het kind moet zijn, omdat het gehecht was aan degene die overleden is en anders niet zal begrijpen waarom deze niet meer komt. Het kind heeft dan behoefte om het concreet te ervaren dat iemand echt dood is. Wanneer je beslist dat er een rouwbezoek wordt afgelegd, moeten kinderen goed voorbereid worden. De brochure: De meest gestelde vragen over kinderen en de dood, (zie literatuurlijst) is hierbij een goede leidraad. Hierin kun je ook lezen hoe je aan peuters uitlegt wat dood zijn is en hoe iemand die dood is er uit ziet. Wanneer meer pedagogisch medewerkers in dezelfde groep werken, is het handig om een overdrachtschriftje te hanteren, waarin zij aan elkaar doorgegeven of en hoe over de gebeurtenis is gesproken in de groep en hoe de kinderen hebben gereageerd. Blijf als teamleider aandacht houden voor de pedagogisch medewerkers die de kinderen opvangen. Vraag af en toe hoe het met ze is, want voor hen is het ook zwaar.

Vierde en vijfde dag:

Op de uitvaart is een afvaardiging van het kindercentra aanwezig, ervan uitgaande dat de familie dit op prijs stelt. Voor de aanwezigheid van de kinderen geldt hetzelfde als hierboven beschreven is voor rouwbezoek. Ga bovendien eerst na wat voor dienst het wordt en of er rekening wordt gehouden met de kinderen. Een lange kerkdienst is meestal niet te doen voor de peuters. Wanneer er getekend of gespeeld kan worden en kinderen rechtstreeks aangesproken worden, is het anders. Een optie is om hen bij een deel van de dienst aanwezig te laten zijn, in overleg met de ouders en degene die de dienst leidt. Ze kunnen in het begin bijvoorbeeld een soort erehaag vormen en daarna een tekening of een bloemetje bij de kist leggen. Mogelijk volgt er een verhaaltje speciaal voor hen waarna de pedagogisch medewerkers of de ouders hen weer meenemen. Uiteraard moeten de ouders van de betreffende kinderen akkoord zijn met het bijwonen van de dienst.

De dagen na de uitvaart

Eventueel wordt kort teruggekeken op de begrafenis/crematie en kunnen de kinderen hun ervaring vertellen. Vervolgens wordt de orde van de dag zoveel mogelijk hersteld. Het aangepaste programma wordt afgesloten en de betrokkenen die zich hebben ingezet om kinderen, pedagogisch medewerkers en ouders op te vangen worden bedankt.

In alle groepen zal men alert moeten blijven op signalen van kinderen. De volgende reacties kunnen onder andere optreden:

Lichamelijke reacties

- buikpijn
- broekplassen
- stotteren
- slaapproblemen
- aanhankelijk/hangerig

Emotionele reacties

- woede/boosheid
- verdriet
- schuld/schaamte
- angst
- verlangen/missen

Gedragmatige reacties

- drukker
- terugtrekken
- aanhankelijk/hangerig
- lastiger
- stiller
- de situatie keer op keer uitspelen

De reacties kunnen een tijdje aanhouden en zijn volkomen normaal. Als ze echter lang aanhouden, is het zaak actie te ondernemen. Ook terugkerende vragen zijn normaal. Vaak hebben kinderen een ander perspectief en begrijpen ze dingen anders of hebben ze het verkeerd begrepen. Ook proberen ze door hun vragen grip te krijgen op de situatie. De gebeurtenis verwerken in hun spel is heel normaal. Vaak kunnen ze nog dagen botsingen nadoen als het een ongeluk betreft, gaan ze zelf op de grond liggen met de armen stijf naast zich alsof ze dood zijn of begraven knuffels en ander speelgoed in de zandbak. Het is hun manier van verwerken en volkomen normaal.

Na een week

Indien er nog spullen van het kind aanwezig zijn op de groep, worden deze aan de ouders overgedragen. Gooi niks weg, ouders stellen het vrijwel altijd op prijs om alles te ontvangen wat hun kind betreft, zelfs de kleinste futiliteiten zijn belangrijk geworden.

Beslis wat er gebeurt met de foto van het gedenkhokje. Krijgt die ergens een plek op de locatie tot het moment dat het kindje normaal gesproken het kindercentra zou hebben verlaten, of wordt de foto overhandigd aan de ouders? De tekeningen en het condoleanceboek worden aan de ouders gegeven. Soms moet er ook besloten worden wat er met het bedje gebeurt waar het overleden kindje in geslapen heeft of mogelijk overleden is. Het matrasje kan zo nodig vervangen worden en eventueel kan het bedje opnieuw worden geverfd of gespoten of kan er op een andere manier voor gezorgd worden dat het weer een 'gewoon' bedje wordt en niet het bedje waar [naam] in is overleden.

Stap 5: Deskundig advies

Kinderen kunnen naar aanleiding van het overlijden min of meer ernstige problemen ondervinden. Reacties zoals genoemd bij stap 4 blijven dan langer aanhouden.

Wees alert op het verband met deze ingrijpende gebeurtenis. Signalen van min of meer ernstige problemen kunnen óók worden afgegeven door collega's en ouders. Soms zijn de reacties thuis meer aanwezig dan op het kindercentra, soms is het juist andersom.

Hulp van buitenaf kan dan wenselijk of nodig zijn.

Het crisisteam kan besluiten om hulp in te roepen voor:

- begeleiding bij het verwerkingsproces op de groep en/of
- individuele opvang van kinderen.

Begeleiding bij het verwerkingsproces op kindercentra of kindercentra

Indien uw kindercentra behoefte heeft aan begeleiding bij het verwerkingsproces kan zij de jeugdverpleegkundige van de GGD Zaanstreek-Waterland bellen. Door gezamenlijk doornemen van dit protocol proberen we de hulpvraag te analyseren.

Dan zijn er 3 mogelijkheden:

1. de groep kan zelf verder;
2. de groep heeft behoefte aan meer begeleiding. Het team jeugdgezondheidszorg van GGD Zaanstreek-Waterland verzorgt de begeleiding of verwijst door naar andere instellingen;
3. het is ook mogelijk om een ouderavond te organiseren over 'verdriet en rouw' in overleg met het team Jeugdgezondheidszorg van de GGD.

Individuele opvang van kinderen

Voor de meeste kinderen zal externe verwijzing niet nodig zijn. Opvang door ouders zal vaak voldoende zijn. Het kindercentra kunnen GGD Zaanstreek-Waterland consulteren over kinderen die signalen afgeven van ernstige problematiek. In overleg wordt een nadere strategie uitgestippeld.

Juridisch advies

De houder van het kindercentra moet ten alle tijden ingelicht worden.

Bij het overlijden van een kind tijdens de opvang kan het KDV/PSZ te maken krijgen met politie of justitie. Aangeraden wordt in dat geval voor juridische bijstand advies in te winnen bij de houder van het kindercentra.

Stap 6: Terugkijken, evalueren

Het is aan te bevelen om in een teamvergadering, ongeveer een maand na de begrafenis of crematie terug te kijken op de gebeurtenis en de gang van zaken te evalueren. Een dergelijk bijeenkomst is een goede gelegenheid om eventuele signalen bij de kinderen te bespreken. Zo nodig moet alsnog besloten worden tot verwijzing of het inroepen van hulp bij het verwerkingsproces (zie stap 5).

Het crisisteam doet er verstandig aan een datum in de agenda te noteren om ongeveer drie maanden na de gebeurtenis het geheel nog eens door te praten. De opgedane ervaringen kunnen leiden tot nieuwe afspraken over een onverhoopt volgend sterfgeval en het beleid van het kindercentra daarin. Op basis van de ervaringen kan het protocol worden bijgesteld.

Contact met de ouders/familie

Spreek af wie namens het kindercentra contact blijft houden met de ouders/familie. Een dergelijk contact wordt in de meeste gevallen zeer op prijs gesteld. Denk daarbij aan de verjaardag van de overledene of de sterfdag.

Realiseer met elkaar dat het niet vanzelfsprekend de pedagogisch medewerker van de betrokken groep hoeft te zijn, die contact met de ouders/familie onderhoudt. Niet elke pedagogisch medewerker kan daar gemakkelijk mee omgaan.

8. Adressen

1. GGD Zaanstreek-Waterland, team Jeugdgezondheidszorg

Advies bij verdriet en rouw op kindercentra en school
Algemeen bezoekadres: Vurehout 2, 1507 EC Zaandam
Telefoon 0900 – 254 54 54
Website: www.ggdzw.nl

2. Lucertis, kinder- en jeugdpsychiatrie

Biedt onderzoek en professionele hulp aan kinderen met psychische problemen
Algemeen informatienummer: 088-3588888 (op werkdagen van 10-16 uur)
regio Zaanstreek: Westzijde 120, 1506 EJ Zaandam
Telefoon: 088 – 358 13 40
regio Waterland: Waterlandplein 1, 1441 RP Purmerend
Telefoon: 088 – 358 14 14 Of 06 – 10 04 03 89
Website: www.lucertis.nl

3. Bureau Slachtofferhulp Zaanstreek/Waterland

Helpt na een misdrijf of verkeersongeluk Slachtofferhulp kan eventueel ook themabijeenkomsten organiseren. Ouders kunnen met vragen terecht bij Slachtofferhulp. Kinderen vanaf circa 8 jaar kunnen voor een gesprek terecht.
Algemeen telefoonnummer: 0900-0101
Website: www.slachtofferhulp.nl

4. Vereniging Ouders, kinderen en kanker

Informatie en voorlichting over kanker
Telefoon: 030-2422944
Website: www.vokk.nl

Informatie als het kind niet meer beter wordt
Contact- en informatielijn: 06-39105000
Website: www.koesterkind.nl

5. Stichting 'Achter de Regenboog'

Stichting Achter de Regenboog ondersteunt kinderen en jongeren bij het verwerken van het overlijden van een dierbare, zodat deze gebeurtenissen geen belemmering vormen om een gezond volwassen bestaan op te bouwen.
Voor inhoudelijke informatie en advies kunt u bellen met de:
Informatie- en advieslijn: 0900 - 233 41 41 (15 cpm)
Website: www.achterderegenboog.nl

6. In de Wolken, boeken en materialen bij verliessituaties

In de Wolken richt zich op verliessituaties zoals overlijden en is speciaal gericht op rouwende kinderen en jongeren. Op de site zijn zowel boeken voor de kinderen zelf over kinderen zelf als over kinderen te vinden. Er zijn informatiebrochures, werk- en herinneringsboeken en rouwarmbandjes.
Telefoon: 040-2260450
Website: www.in-de-wolken.nl

9. Literatuurlijst

Boekenlijst ten behoeve van pedagogisch medewerkers die te maken krijgen met dood en rouw in de groep. Deze lijst bevat enkele leesboeken en informatieve boeken over dood en rouw. Ook aanbevolen websites zijn opgenomen. Enkele boeken zijn niet meer verkrijgbaar bij de boekwinkel, maar zijn wel te vinden in de bibliotheken. Voor actuele uitgaven kunt u ook contact op nemen met de boekhandel, bibliotheek of met 'In de wolken'.

<https://www.in-de-wolken.nl/webshop/overzicht/5/kinderen-0-4-jaar>

Jonge kinderen

- Lieve oma Pluis, Dick Bruna
- Kikker en het vogeltje, Max Velthuis.
- Stilte a.u.b. ik denk aan de kip, H. Geelen en H. Hagen
- Ik mis je, Paul Verrept
- kleurboek: Bo de beer neemt afscheid (via uitgever In de Wolken)

Pedagogisch medewerkers

- De meest gestelde vragen over kinderen en de dood, Riet Fiddelaers-Jaspers en Jan Fiddelaers.
- Kinderen helpen bij verdriet, Manu Keirse
- Veelkleurig verdriet, afscheid nemen in verschillende culturen, Ine Spee, Dorinda Roos en Riet Fiddelaers-Jaspers
- Met de dood in mijn hart, Rouw bij migranten en vluchtelingen, Maartje Goudriaan
- Troost voor tranen, Ineke Wienese
- Jong verlies, Riet Fiddelaers-Jaspers
- Stapeljesverdriet, Sabine Noten, over rouw bij zeer jonge kinderen.

Website

- www.in-de-wolken.nl
- www.achterderegenboog.nl

Bijlage 1 Rouwtaken

Rouwenden hebben er behoefte aan om te weten waar ze aan toe zijn na een verlies. Hoe lang gaat het rouwen duren? Hoeveel pijn en verdriet kunnen ze nog meer verwachten? Dat is waarschijnlijk de reden waarom het indelen van het rouwproces in fasen zo populair is. Het geeft een soort schijnzekerheid en controle over wat jezelf of de ander overkomt. Maar rouw houdt zich niet aan die opeenvolgende fasen. Rouw gaat zijn eigen gang. Tussen rouwende personen zijn overeenkomsten maar er zijn ook veel individuele verschillen. En rouwenden zijn er vooral niet mee geholpen als ze in een hokje geduwd worden en opmerkingen krijgen in de trant van: je laat je gevoelens te weinig zien, je laat je teveel beheersen door je verdriet, je had er al overheen moeten zijn, kortom de boodschap: je doet het niet goed. Sommige mensen pleiten voor een model waarin geen opeenvolging van fasen is. Zo'n model ziet er uit als een doolhof. Het 'leedgevecht' vindt plaats in deze doolhof. Men weet de weg niet. De uitgang is moeilijk te vinden en vaak komen mensen terug op plaatsen waar ze al eerder zijn geweest. Voor veel mensen is dit herkenbaar, ze hebben vaak het idee dat ze rondjes lopen en de uitgang van de doolhof nooit meer zullen vinden. Vaak wordt ook het taakmodel van William Worden gebruikt. Hij gaat ervan uit dat rouwen hard werken is waarbij taken verricht moeten worden. Dat merken rouwenden ook, want ze worden er doodmoe van. In de loop van de jaren is er enige kritiek gekomen op het model en is er door diverse mensen bijgesteld en aangevuld.

Rouwtaak 0: opvoeden in leven en dood

Leren leven met verlies is iets dat in feite van jongs af aan geleerd moet worden. Volwassenen kunnen jonge mensen niet beschermen tegen de aanwezigheid van de dood en de gevolgen daarvan voor hun leven. Uit onderzoek blijkt dat vrijwel alle kinderen op het moment dat ze naar het voortgezet onderwijs gaan al te maken hebben gehad met het overlijden van iemand die ze kennen. Er is geen manier om verlies uit de weg te gaan, ook niet voor jonge mensen. Wanneer ze geen gelegenheid krijgen om te rouwen dan komen de rouwreacties op enig moment in het leven terug, vaak in een andere, minder herkenbare vorm. Bijvoorbeeld in gedragsproblemen, psychosomatische problematiek of onverklaarbare klachten. Volwassenen kunnen kinderen en pubers wel voorbereiden op het omgaan met verlies. De beste omgeving om dit te doen is thuis, in de vertrouwde omgeving, maar in de praktijk vindt deze voorbereiding vaak niet plaats. Dat is jammer want het helpt enorm wanneer kinderen voorbereid zijn wanneer ze te maken krijgen met een ernstig verlies.

Rouwtaak 1: laten doordringen dat die ander echt dood is

De eerste taak is te laten doordringen, te erkennen, dat dood betekent dat die ander nooit meer terug komt. Om in staat te zijn met het verlies om te gaan, moeten rouwenden kunnen begrijpen wat er is gebeurd en wat dat betekent voor hun leven. Het helpt wanneer ze, als dat enigszins mogelijk is, de overledene zelf zien en echt afscheid kunnen nemen. Mensen die geen gelegenheid hebben gehad op die manier afscheid te nemen, hebben meer moeite om tot zich door te laten dringen en te geloven dat de ander er niet meer is. Het duurt trouwens toch vrij lang voordat het echt doordringt dat iemand nooit meer terugkomt. De rouwende wil er begrijpelijkerwijs niet aan dat de ander dood is en zou het liefst de tijd terugdraaien. Het betekent in feite een acceptatie van een wereld die veranderd is en dat is een zware opgave. Het is normaal dat rouwenden degene die dood is op straat denken te herkennen. Ze zetten bij het tafeldekken toch weer dat vierde bord neer. Stuk voor stuk ervaringen waarbij zij zich tegelijkertijd realiseren: "Oh nee, dat hoeft niet meer, dat kan niet meer". Gevoel en verstand lopen in die periode niet in de pas. Verstandelijk kunnen we begrijpen dat de ander dood is maar gevoelsmatig kunnen we dat niet bevatten en ook niet accepteren.

Rouwtaak 2: omgaan met een wirwar aan gevoelens

Rouwenden herkennen het verlies door de pijn die ze voelen. Ze zoeken wegen om met hun gevoelens om te gaan en de wirwar van gevoelens te ontwarren. Want bij een verlies is er niet alleen sprake van verdriet. Rouw bestaat uit veel gevoelens. Ze kunnen zich verdrietig, angstig, opgelucht, jaloers, schuldig of boos voelen en die gevoelens kunnen allemaal door elkaar lopen. Of mensen voelen helemaal niets. En dat is enorm verwarrend. Niemand kan hen vertellen hoe zich moeten voelen of hoe ze moeten rouwen. Sterk zijn betekent vooral dat je je zelf goed voelt bij de wijze waarop je met je verlies omgaat, dat je goed voor jezelf zorgt en je niet verstopt achter je gevoelens. Emoties moeten kunnen stromen anders verliest het leven na verloop van tijd nog meer glans.

Soms worden rouwenden beïnvloed door mensen om hen heen die van mening zijn dat je sterk bent als je je emoties niet laat zien. Maar juist door tranen te laten zien, kunnen verdriet en al die andere gevoelens gedeeld worden.

Rouwtaak 3: verder leven met het gemis

In deze taak verkent de rouwende hoe het leven nu verder moet. De eerste tijd zijn er telkens opnieuw gebeurtenissen die hem confronteren met het verlies: de verjaardag van de overledene, de eerste kerst zonder hem of haar, de eerste vakantie na het overlijden en zo zijn er vele andere belangrijke momenten waarop iemand extra gemist wordt. Verder leren leven zonder dat de ander liefelijk aanwezig is, is een zware taak. Hoe zwaar hangt af van de relatie die de rouwende met de overledene had. Wat betekende deze voor hem? Hij moet alleen verder zonder deze belangrijke persoon. Dat betekent dat hij dingen die hij altijd samen deed nu alleen moet doen. Het is niet zo dat wanneer er sprake is van een slechte relatie, bijvoorbeeld van een opstandige puber met zijn vader, of een partner met een onmogelijk karakter, het rouwproces makkelijker zal zijn. Juist het feit dat het nooit meer goed gemaakt kan worden, maakt dat de rouw intenser is en langer duurt. In het losmakingproces van een jongere bijvoorbeeld was er altijd een mogelijkheid om in de toekomst de band met de ouder weer aan te halen. En nu maakt deze ouder zich los door zomaar dood te gaan. Dat kan nooit de bedoeling zijn. De toekomst waarin alles weer goed zou komen, is er plotseling niet meer. Degene die overleden is, vervulde bepaalde rollen en functies. Er valt een leegte. Wie neemt die functie nu over? Wordt er niet meer gelachen in de vriendenkring? Moet moeder besluitvaardiger worden? En gaat vader meer zorgtaken overnemen en vaker knuffelen? Misschien moeten zoon en dochter meer meehelpen in het huishouden nu moeder het alleen moet doen. Alles moet weer een plek krijgen in een patroon dat veranderd is. Langzamerhand worden de taken en de functies van de overledene overgenomen door iemand anders of ontstaan er andere gewoonten.

Rouwtaak 4: het weefsel van het leven opnieuw weven

Hoe verder te leven, is de vraag. De rouwende staat voor de taak de overledene een plaats te geven in zijn emotionele leven. Dan is de verbinding tot stand gebracht en komt er ruimte voor nieuwe dingen. 'De dode moet een plek krijgen' is een veelgehoorde uitdrukking. Maar hoe doe je dat dan, vraagt de rouwende zich terecht af. Daar is niet zo gemakkelijk een antwoord op te geven. Ieder doet het op zijn eigen manier. Je zou kunnen zeggen dat een plek geven gebeurt door het innerlijk bewaren van herinneringen en verder te leven met de dode in het hart. De overledene is dan heel dichtbij en kan op deze manier zijn kracht doorgeven aan degene die achterblijft. Sommige rouwenden hebben het gevoel dat de dode er voor hen is op momenten dat het nodig is, 'hij zit dan op mijn schouder' zei één puber. Weer een ander zegt: 'hij zit onder mijn huid'. Soms hebben rouwenden iets tastbaars nodig, een sieraad, een amulet of een bijzondere steen om te voelen dat de overledene er is voor hen en nog van betekenis kan zijn. Wanneer rouwenden deze aanwezigheid kunnen voelen dan is de verbinding tot stand gebracht en komt er ruimte voor nieuwe dingen. Sommige mensen zijn bang nieuwe banden aan te gaan. Ze denken de overledene onrecht aan te doen, als ze nieuwe contacten leggen. Ze voelen het als verraad aan hun moeder wanneer ze een vriendschap sluiten met de nieuwe partner van hun vader. Ze voelen zich schuldig als ze opnieuw verliefd worden. Sommigen zoeken lange tijd nog contacten die te maken hebben met de overledene. Vaak zijn rouwenden bang wéér iemand te verliezen. Deze angst voor nieuwe contacten kan tot gevolg hebben dat ze in het rouwproces blijven steken en in een isolement terechtkomen.
(bron: www.in-de-wolken.nl)

Bijlage 2 Rouw bij kinderen

Voor meer informatie over rouw bij kinderen verwijzen we u naar het boek [Jong verlies](#) van Riet Fiddelaers-Jaspers, in 2005 uitgegeven bij Ten Have in Kampen.

Kinderen rouwen ook, hoe klein ze ook zijn. Rouw van kinderen lijkt veel op rouw van volwassenen. Op een paar punten wijkt het echter af. Tot een jaar of twaalf is hun denkproces is nog niet volledig ontwikkeld en snappen ze bepaalde dingen nog niet. Ook denken ze soms mede schuldig te zijn aan het overlijden omdat ze iets stouts gezegd, gedaan of gedacht hebben (magisch denken). Het is belangrijk dit in de gaten te houden. Hun gevoelens hebben ze minder onder controle dan volwassenen en ze houden ook minder rekening met conventies. Dus soms reageren kinderen erg explosief. Anderzijds zijn er ook kinderen die helemaal in hun schulp kruipen en nauwelijks iets laten zien van wat hen bezighoudt. Ze houden daarbij vaak rekening met hun rouwende ouders, willen onbewust hun eigen verdriet daar niet aan toevoegen. Ze zijn ook afhankelijk van de grote mensen om hen heen. Als die hen niet goed voorbereiden, informeren en betrekken dan kunnen kleine kinderen zelf ook niks. Rouw bij kinderen is vaak zichtbaar via het gedrag. 'Lastig' gedrag is soms een uiting van verdriet, niet wetende hoe ze die chaos aan gevoelens op een andere manier moeten uiten. Kinderen verliezen meer dan degene die dood is. Ze verliezen vaak ook hun ouder(s), althans de ouder(s) zoals zij die kenden en hun vertrouwd waren. De sfeer in het gezin verandert, allerlei vertrouwdheden vallen weg. Soms is er een tijdlang weinig aandacht voor hen. Het is dan belangrijk dat er vertrouwde anderen zijn die de ouders kunnen ondersteunen bij de opvang, zoals de leerkracht op school, een tante of oom of vrienden.
(Bron: www-in-de-wolken.nl)

Bijlage 3 Rouw per leeftijd

Hele kleine kinderen, tot ongeveer drie jaar, hebben geen echt besef van de dood. Ze kennen nog geen onderscheid tussen levende en niet levende dingen. Wel zijn ze bang gescheiden te worden van degenen die hen met warmte en liefde omringen, zoals hun ouders. Ze voelen wat verlies is en lijden daar ook onder. Dat geldt ook voor de emotionele afwezigheid van bijvoorbeeld een rouwende moeder die de verzorging (tijdelijk) op de automatische piloot doet. De kleintjes gaan nog op een heel natuurlijke manier met de dood om. Volwassenen schrikken hier soms van, omdat zij die natuurlijkheid missen. Zo vertelde een moeder hoe haar dochtertje reageerde op het overlijden van haar vader. Papa was thuis opgebaard. Dochter van twee gaf te kennen "mama, ik wil mijn boterham bij papa opeten". Ze wilde met haar bordje bovenop de kist om zo gezellig bij papa te zijn. Van angst voor de dode was geen sprake.

Kinderen van 3-6 jaar

Kinderen van drie tot zes jaar kennen wel het verschil tussen leven en dood. Ze gebruiken het woord "dood" in hun gesprekjes en hun spel: "Jij bent dood! Je moet blijven liggen". Maar ze weten niet precies wat het betekent. Ze weten dat mensen en dieren dood kunnen gaan. Het definitieve karakter van de dood kunnen ze echter nog niet bevatten. Voor hen is dood iets tijdelijks, een soort slaap, waarbij de dode niet meer kan zien of bewegen. Ze beginnen te beseffen dat dood en verdriet met elkaar te maken hebben. Ze voelen nog geen angst voor de dood. Kinderen van deze leeftijd denken vaak dat leven en dood elkaar afwisselen. Het lijkt alsof ze het de gewoonste zaak van de wereld vinden dat opa is gestorven. Aan een vierjarig meisje wordt verteld dat haar papa dood is. Ze vraagt: "Mag ik nu naar buiten gaan om te spelen?" De dag na de begrafenis vraagt ze wanneer papa terugkomt. Ze is diep geschokt en intens verdrietig als haar moeder uitlegt dat papa nooit meer terugkomt. Ze tonen grote belangstelling voor de lichamelijke en biologische kanten van de dood. "Hij ziet wit", "Kan hij niet meer lopen?", "Kan opa nog horen als ik iets zeg?" En ze blijven vragen stellen, soms tot vervelens toe. "Wordt opa nou niet vies onder de grond?", "Heeft hij geen honger in het graf?" "Is dat niet zielig, zo alleen in de kist?"; "Met wie moet Dirkje nou spelen?"
(Bron: Afscheid voor altijd, Riet Fiddelaers-Jaspers)

Bijlage 4 Tips voor het omgaan met rouwende kinderen

1. Vertel kinderen en jongeren zoveel mogelijk over de feiten en omstandigheden van het overlijden. Ook als die omstandigheden dramatisch zijn. Ga ervan uit dat de fantasie van kinderen veel erger is dan de werkelijkheid.
 2. Pas de wijze waarop je kinderen informeert aan aan de leeftijd en het begrippenkader van kinderen.
 3. Betrek kinderen en jongeren zoveel mogelijk bij alles wat geregeld moet worden. Hun inbreng en wensen zijn belangrijk. Mogelijk kunnen ze ook taken op zich nemen waardoor ze zich nog meer betrokken voelen.
 4. Ga met kinderen en jongeren afscheid nemen van de overledene. Ook als ze er tegenop zien. Vraag waar ze tegenop zien. Dwing nooit maar stimuleer wel.
 5. Neem kinderen die beseffen waar het om gaat mee bij een condoleancebezoek aan de nabestaanden. Het is een verrijkende ontmoeting waar kinderen veel leren van verdriet, troosten en getroost worden.
 6. Zelfs kleine kinderen kunnen al mee naar de uitvaartdienst van een gezinslid. Zeker wanneer de dienst aangepast wordt aan de aanwezigheid van kinderen. Bij de uitvaart van opa of oma of anderen die het kind zeer nabij waren is het aan te raden kinderen zeker vanaf een jaar of zes mee te nemen.
 7. Overleg vooraf met de voorganger of pastor dat de viering aangepast wordt op de aanwezigheid van kinderen. Wanneer het om de ouder gaat of een broer of zus dient het woord ook af en toe rechtstreeks tot de kinderen gericht te worden. Mogelijk kunnen kinderen een taak krijgen in de dienst.
 8. Wanneer je als volwassene zelf erg betrokken bent bij degene waarvan afscheid genomen wordt (je partner, kind, vader of moeder) zorg er dan voor dat er iemand in de afscheidsdienst aanwezig is die eventueel voor de kinderen kan zorgen als die het niet meer volhouden zodat je zelf zowel lijfelijk als geestelijk aanwezig kunt blijven.
 9. Zorg dat de naam van de overledene nog regelmatig genoemd wordt in huis. Stop dierbare spullen die aan hem of haar herinneren niet weg. 'Dood ben je pas als je bent vergeten' zei Bram Vermeulen al.
 10. Geef aandacht aan het rouwende kind op het moment dat hij het nodig heeft. Breek een telefoongesprek af, zet de stofzuiger uit, stel de reparatie even uit en ook die computer kan wachten.
 11. Vraag niet aan het kind om zijn gevoelens uit te stellen, te doen of ze er niet zijn of te veranderen.
 12. Let op signalen van kinderen. Ga ervan uit dat kinderen bezig zijn met het verlies al laten ze dat niet altijd merken. Ga in op signalen of begin er zelf over. Vraag regelmatig hoe het gaat ook al lijkt er geen aanleiding voor te zijn.
 13. Wat je zegt is in het algemeen minder belangrijk dan hoe je het zegt en wat je doet. Dikwijls is 100% aanwezigheid op het moment dat dat nodig is al voldoende.
 14. Besteed op bepaalde momenten expliciet aandacht aan het overlijden. Bijvoorbeeld op de verjaardag van degene die overleden is, de sterfdag, vader-/moederdag, Allerzielen. Bedenk een ritueel om samen op die dag de overledene te gedenken.
 15. Zorg dat kinderen altijd bij je terecht kunnen, wat hun gedrag ook moge zijn. Soms zijn de reacties veel heftiger dan je zou verwachten. Veroordeel het gedrag niet maar bied kinderen de veiligheid om hun verdriet ook op andere manier te uiten.
 16. Schrik niet van bizarre spelletjes die kinderen kunnen spelen met de dood als thema. Het is hun manier om grip proberen te krijgen op het verlies.
 17. Verbied kinderen niet met anderen te praten over wat ze meemaken. Ook al gaat het over gezinszaken, het is belangrijk dat een kind zich ook buiten het gezin kan uiten.
- (Bron: www.in-de-wolken.nl)

Bijlage 5 Rouw in diverse culturen

Wanneer kinderen en jongeren te maken krijgen met een uitvaart van iemand met een andere religieuze of culturele achtergrond is het van belang hen zo goed mogelijk te informeren. Bijvoorbeeld wanneer het kind of de jongere geen religieuze opvoeding heeft gehad en hij moet naar een joodse of katholieke uitvaart of naar een dienst in de gereformeerde kerk, wanneer het Marokkaanse klasgenootje sterft of wanneer de Hindoestaanse vader van een vriendje overlijdt. Op dat moment kun je kinderen en jongeren pas goed informeren wanneer je zelf de achtergronden weet van de religieuze of culturele rituelen. Maar vaak is er sprake van verschillen binnen een religie of cultuur. Of men houdt zich niet aan alle traditionele voorschriften maar wordt de traditie geïntegreerd met moderne westerse opvattingen.

Ook wanneer je goed geïnformeerd bent over de gewoontes en culturele achtergronden kun je beter navragen hoe het afscheid precies zal verlopen. Anders kom je toch voor verrassingen te staan. Bij sommige culturen zijn klaagvrouwen aanwezig die het afscheid een dramatisch effect geven waar kinderen van kunnen schrikken. Weer andere culturen maken er een soort feest van waar gezongen en gedanst wordt. Bij sommigen staat eten centraal en wordt ook voedsel meegegeven aan de doden. We geven een paar, veel voorkomende, rituelen geven we weer.

Joodse uitvaarten

Joodse uitvaarten vinden zo mogelijk binnen 36 uur na het overlijden plaats. De dode wordt begraven een kist van ongeschaafde en onbewerkte vurehouten planken. In de kist gaat wat aarde uit Israël mee. Meestal ontbreken de bloemen. Op weg naar het graf houdt de stoet driemaal halt om te laten zien dat er geen haast is. Nadat de kist in het graf is gezonken, maken de nabestaanden een scheur in hun kleren als teken van rouw. Na de uitvaart volgen voor de direct nabestaanden zeven dagen rouw, het sjiwwe zitten. Men blijft thuis, de mannen scheren zich niet en men wordt verzorgd door anderen die bijvoorbeeld eten komen brengen.

Hindoestaanse uitvaarten

Hindoestanen kiezen vrijwel altijd voor een crematie omdat dat voor het lichaam de snelste manier is om terug te keren tot de bron. Meestal worden hindoestaanse afscheidsdiensten in het crematorium aan het einde van de dag gepland omdat het er wat anders aan toe gaat dan men gewend is bij andere plechtigheden. Naast allerlei andere emoties krijgt ook vreugde een plek omdat de crematie de bevrijding van de ziel betekent. De dienst wordt geleid door de pandit, de Hindoestaanse geestelijke die mantra's en gebeden opzegt, wierook brandt en rijstballetjes offert. De kist met de overledene is open. De zonen staan aan het hoofdeinde, de oudste zoon is kaalgeschoren. De stoet aanwezigen loopt langs de kist en legt er bloemen of bloemblaadjes in. Enkele mannelijke familieleden gaan mee naar de oven om de verbranding mee te maken. Op de dertiende dag eindigt de eerste rouw met een plechtigheid.

Surinaamse creolen

Bij de Surinaamse creolen neemt de lijkbewassing een belangrijke plek in. In besloten kring worden reinigings- en zuiveringsrituelen uitgevoerd. Er wordt gezongen, gedanst en gebeden en de dode wordt gebalsemd. Na drie dagen komt iedereen bijeen voor het rouwbeklag waarbij gedanst, gezongen, gegeten en gebeden wordt. Na de begrafenis is er weer rouwbeklag en na veertig dagen opnieuw. Bij deze 'banjapree' gaat het er feestelijk aan toe omdat de rouwperiode afgesloten wordt.

Moslims

Bij het overlijden van Moslims krijgt men te maken met vele rituele voorschriften. Reinheid neemt daarbij een belangrijke plaats in. Na het overlijden volgen rituele wassingen die alleen uitgevoerd mogen worden door mensen die alle voorschriften kennen. Mannen worden door mannen, vrouwen door vrouwen verzorgd. De dode wordt in een laken of in witte doeken gehuld en besprenkeld met reukwater. Moslims worden vaak in het land van herkomst begraven of op een islamitische begraafplaats in Nederland. Volgens voorschrift moet dit binnen 24 uur gebeuren. De Nederlandse wet kent echter een termijn van 36 uur, hoewel hier ontheffing op verleend kan worden. Het lichaam wordt in een linnen doek, zonder kist, begraven, op de rechterzij, met het gezicht naar het zuidoosten, richting Mekka. Boven het hoofd wordt met plankjes een afdakje gemaakt zodat het hoofd niet direct met aarde bedekt wordt. Veel moslims maken geen bezwaar tegen een kist maar kiezen

dan liefst een hogere zodat de dode op de rechterzij kan liggen. Na de begrafenis volgt een rouwperiode van veertig dagen die feestelijk afgesloten wordt.

Christelijke godsdiensten

Bij katholieken is het afscheid vormgegeven in een requiem waarbij wijwater en wierook een belangrijke rol spelen bij de absoute. Men collecteert, ten behoeve van de kerk of om missen op te dragen aan de overledene. De avond voor de uitvaart houdt men meestal een avondwake. Tijdens de dienst wordt een gedachtenisprentje uitgedeeld met een afscheidstekst of een tekst ter overweging. Bloemen zijn meestal in overdaad aanwezig. Bij protestanten is de uitvaartdienst veel soberder en traditioneel horen er ook geen bloemen bij. Dit is overigens bij veel gemeentes sterk aan het veranderen.

De rol van voedsel

Sommige culturen hebben in hun rituelen nadrukkelijk voedsel opgenomen. Zoals de Hindoestanen maar ook zigeuners. Zigeuners leggen op de graven eten, drinken of sigaretten neer. Hoewel dat voor de dode bestemd is, mag iedereen die het graf bezoekt er ook van nemen. Ook krijgt de dode in de kist allerlei zaken mee voor de laatste reis zoals geld en sieraden. Ook Chinese bevolkingsgroepen kennen dergelijke tradities.

Bij Nederlandse bevolkingsgroepen is een koffietafel of koffie met cake gebruikelijk.
(Bron: www.in-de-wolken.nl)

Bijlage 6 Voorbeeldbrief aan ouders bij overlijden van een kind

Beste ouders van [naam kinderopvang],

Gisteren zijn we opgeschrikt door het verschrikkelijke nieuws dat op een ander kindercentra hier in het dorp een baby is overleden. Ons medeleven gaat uit naar de familie van dit baby'tje. Hoewel we de toedracht niet kennen, kunnen wij ons voorstellen dat u zich afvraagt of het ook bij ons op de opvang kan gebeuren, of bij u thuis. Natuurlijk kunnen wij het niet voor 100% uitsluiten. Maar we nemen wel alle maatregelen die nodig zijn om het te voorkomen.

Hiervoor hanteren wij de volgende protocollen:

Baby's slapen niet op hun buik (tenzij op nadrukkelijk verzoek van de ouders, deze dienen dit schriftelijk te bevestigen);

- Baby's liggen niet 'vast' in een bedje (denk bijvoorbeeld banden en riempjes die aan sommige slaapzakken zitten);
- Kinderen worden niet ingebakerd;
- We voorkomen dat baby's te warm aangekleed naar bed gaan;
- We gebruiken dekentjes i.p.v. dekbedden;
- Bedjes worden 'kort' opgemaakt;
- Er is airco aanwezig op de slaapkamers om de temperatuur te kunnen reguleren;
- Tijdens het slapen wordt er regelmatig toezicht gehouden op alle kinderen;
- I.v.m. het toezicht mag de slaapkamer niet te donker zijn;
- Er worden babyfoons gebruikt;
- In geval van calamiteiten is er een bedrijfshulpverlener aanwezig die opgeleid is om adequaat te handelen;
- We zijn op de hoogte van alle bijzonderheden van de kinderen (bv allergieën) en communiceren dit ook met invalkrachten en stagiaires;
- Medicijnen worden alleen gegeven als dit door een dokter is voorgeschreven;
- Verder nemen we preventieve maatregelen in onze binnen- en buitenruimtes die de veiligheid garanderen, conform GGD-eisen.

Daarnaast zijn we ons iedere dag van bewust van de verantwoordelijkheid die wij dragen over het aller-kostbaarste, namelijk, uw kind. Dit nemen wij zeer serieus en zullen altijd het belang en de veiligheid van het kind voorop stellen.

Mocht u nog vragen hebben, dan kunt u altijd terecht bij de pedagogisch medewerksters op de groep, bij de teamcoach [naam], of bij de vestigingsmanager.

Met vriendelijke groet,
[naam vestigingsmanager]

Met dank aan Korein Kinderplein

Zaanstreek-Waterland

Postbus 2056 • 1500 GB Zaandam
Vurehout 2 • 1507 EC Zaandam
Telefoon (0900) 254 54 54 • Fax (075) 616 30 16
info@ggdzw.nl • www.ggdzw.nl